

Лекція № 8

ПРИЛАДИ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ДЛЯ КОНТРОЛЬНО-ВИМІРЮВАЛЬНОЇ ТЕХНІКИ

Тиристор - це напівпровідниковий прилад, що має чотирьохшарову р-п-р-п структуру з трьома послідовними р-п переходами, що характеризується двома стійкими станами в прямому напрямі і замикаючими властивостями в протилежному напрямі. ВАХ тиристора має ділянку з негативним опором, який використовується для перемикування.

Розвиток напівпровідникової електроніки зумовив появу великої групи приладів з чотиришаровою структурою п-р-п-р-тиристорів, які знайшли широке застосування в різних галузях техніки. Це пояснюється високими відмінностями характеристик цих приладів: малими габаритами та масою, швидкодією, високою експлуатаційною надійністю, великим терміном служби, широким діапазоном температур, можливістю імпульсного керування тощо.

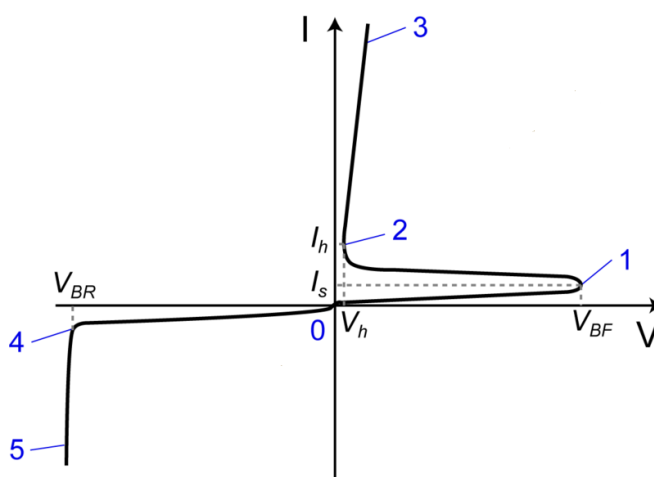

Рис. 1. Вольт-амперна характеристика тиристора

Типова ВАХ тиристора, що проводить в одному напрямку (з керуючими електродами або без них), наведена на (рис. 1.1).

Між точками 0 і 1 знаходиться ділянка, що відповідає високому опору приладу - пряме замикання. В точці 1 відбувається включення тиристора. Між точками 1 і 2 знаходиться ділянка з негативним диференціальним опором. Ділянка між точками 2 і 3 відповідає відкритому стану (прямий провідності). У точці 2 через прилад протікає мінімальний струм I_h . Ділянка між 0 і 4 описує режим зворотного замикання приладу. Ділянка між 4 і 5 - режим зворотного пробую.

Вольт-амперна характеристика симетричних тиристорів відрізняється від наведеної на (рис.1.1) тим, що крива в третій чверті графіка повторює ділянки 0-3 симетрично відносно початку координат.

1.2 Класифікація тиристорів

За видом вихідної ВАХ тиристори поділяють на типи: тиристори, що не проводять струм у зворотному напрямі; тиристори, що проводять струм у зворотному напрямі (тиристори із зворотною провідністю або тиристоридіоди); симетричні (двохпровідні тиристори, симістори), які можуть перемикатися у відкритий стан в обох напрямках.

За способом ввімкнення виділяють тиристори, які вмикаються тільки у вихідному анодному колі, і тиристори, які вмикаються за допомогою вхідного керуючого кола (вмикаючі тиристори).

За способом керування тиристори поділяють на: тиристори з керуючим електродом; оптотиристори; магнітотиристори та фототиристори. Тиристори з керуючим електродом відкриваються зовнішнім електричним сигналом, оптотиристори - внутрішнім оптичним сигналом (випромінювач та фототиристор складають в оптотиристорі єдину конструкцію) [3, 11], магнітотиристори – зовнішнім магнітним полем, фототиристори - зовнішнім оптичним сигналом.

Крім тиристорів, які закриваються, розроблена широка гамма тиристорів різних типів, що відрізняються швидкодією, процесами керування, напрямком струмів в провідному стані і т.д. Серед них слід відзначити такі типи: тиристор-діод, який еквівалентний тиристору з зустрічно-паралельно включеним діодом (рис.1.2 а); діодний тиристор (диністор), що переходить у провідний стан при перевищенні певного рівня напруги, прикладеної між А і С (рис. 1.2 б); тиристор що замикається (рис.1. 2 в); симетричний тиристор або симістор, який еквівалентний двом зустрічно-паралельно включеним тиристорам (рис. 1.2 г); швидкодіючий інверторний тиристор (час вимкнення 5-50 мкс); тиристор з польовим управлінням по керуючому електроду, наприклад, на основі комбінації МОП-транзистора з тиристором; оптотиристор, керований світловим потоком.

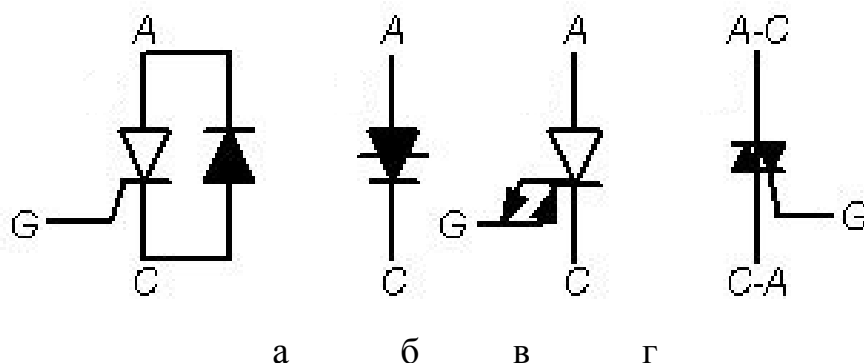

Рис. 1.2. Умовно-графічне позначення тиристорів:

- а – тиристор-діод;   б – діодний тиристор (диністор);
в – тиристор що замикається;   г – симістор

1.2.1 Фізичні процеси в диністорі

Двоелектродний тиристор (диністор) - має два зовнішніх виводи. Він складається з чотирьох шарів кристала напівпровідника з почерговим типом електропровідності.

Диністор може знаходитися в двох станах:

закритому, який характеризується великим падінням напруги на диністорі та проходженням малих струмів через нього, тобто великим опором,

і відкритому яке характеризується малим падінням напруги на диністорі та проходженням великих струмів через нього, тобто малим опором.

У відкритому стані диністор перебуває до тих пір, поки за рахунок проходження струму підтримується кількість надлишкових зарядів у р-п переходах, необхідна для пониження висоти потенційного бар'єру до величини, що відповідає прямому включенню його. Якщо ж струм зменшити до деякої величини то в результаті рекомбінації і розсмоктування надлишкових зарядів відбудеться перерозподіл падінь напруг на р-п переходах диністорної структури і диністор перейде в закритий стан. При включенні диністора за схемою, наведеною на рис. 1.5, колекторний р-п перехід закритий, емітерні - відкриті. Опори відкритих переходів малі, тому майже вся напруга джерела живлення прикладена до колекторного переходу, що має високий опір. Через диністор протікає малий струм (ділянка 1 на рис. 1.6).

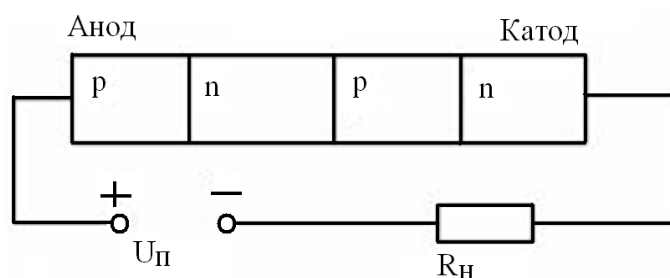

Рис. 1.5. Схема включення диністора

При збільшенні напруги джерела живлення, струм диністора збільшується незначно, поки напруга не наблизиться до деякого критичного значення, рівного напрузі включення $U_{вкл}$. При напрузі $U_{вкл}$ в диністорі створюються умови для лавинного розмноження носіїв заряду в області колекторного переходу. Відбувається зворотній електричний пробій колекторного переходу (ділянка 2 на рис. 1.6) .

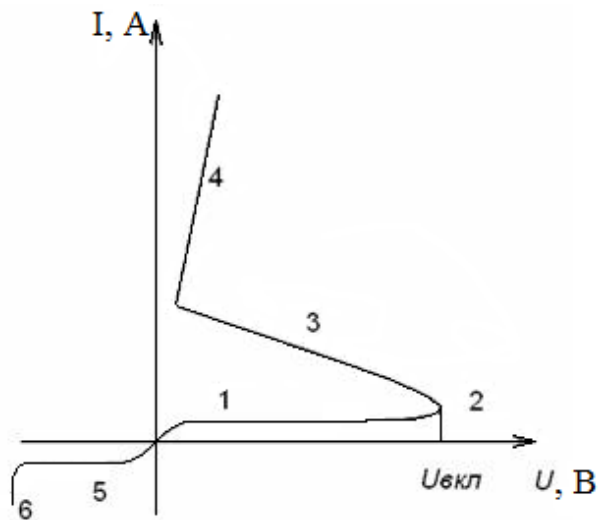

Рис. 1.6. Вольт-амперна характеристика диністора:

- 1 – зростання струму через р-n-переходи тиристора;
- 2- колекторний пробій;
- 3 – лавинообразне збільшення струму;
- 4 – робочий режим;
- 5 – зворотне ввімкнення;
- 6 – електричний пробій

У n -області колекторного переходу утворюється надмірна концентрація електронів, а в p -області - надмірна концентрація дірок. Зі збільшенням цих концентрацій знижуються потенційні бар'єри всіх переходів диністора. Зростає інжекція носіїв через емітерні переходи. Процес носить лавиноподібний характер і супроводжується перемиканням колекторного переходу у відкритий стан. Зростання струму відбувається одночасно зі зменшенням опорів усіх областей приладу. Тому збільшення струму через прилад супроводжується зменшенням напруги між анодом і катодом. На ВАХ цю ділянку позначено цифрою 3 (рис.1.6). Тут прилад має негативний диференціальний опір. Напруга на резисторі зростає і відбувається перемикання диністора [8].

Після переходу колекторного переходу у відкритий стан ВАХ має вигляд, що відповідає прямій гілці діода (ділянка 4 на рис. 1.6). Після перемикання напруга на диністорі знижується до 1 В. Якщо і далі збільшувати напругу джерела живлення або зменшувати опір резистора R , то буде спостерігатися зростання вихідного струму, як у звичайній схемі з діодом при прямому включенні.

При зменшенні напруги джерела живлення відновлюється високий опір колекторного переходу. Час відновлення опору цього переходу може становити десятки мікросекунд.

Принципових відмінностей між диністором і триністором немає, однак якщо включення диністора відбувається при досягненні між выводами анода і катода певної напруги, що залежить від типу даного диністора, то в триністорі напруга включення може бути спеціально знижена, шляхом подачі імпульсу

струму певної тривалості і величини на його керуючий електрод при позитивній різниці потенціалів між анодом і катодом. Конструктивно триністор відрізняється тільки наявністю керуючого електрода. Триністори є найбільш поширеними приладами з «тиристорної» сім'ї.

1.2.2 Принцип дії триністора

Трьохелектродний тиристор (триністор) - має три зовнішніх виводи. Переведення триністора із закритого стану у відкритий в електричному колі здійснюється зовнішньою дією на прилад. В тріодних тиристорах, використовуються найбільше, керування станом приладу здійснюється в колі третього - керуючого електрода.

Триністор – це чотирьохшарова структура типу $p-n-p-n$ з трьома переходами (рис. 1.7), в якому p -шар виконує функцію аноду, а n - шар - катоду, а керуючий електрод зв'язаний із p - шаром структури. Напруга живлення подається на тиристор таким чином (рис. 1.8, а), що $p_1 - n_1$ та $p_2 - n_2$ відкриті, а перехід $p_2 - n_1$ – закритий. Опір відкритих переходів малий, тому майже вся напруга живлення U_{np} прикладена до закритого переходу Π_2 , який має великий опір. Звідси струм через тиристор дуже малий. При підвищенні напруги U_{np} струм тиристора збільшується до деякого критичного значення, яке дорівнює напрузі переключення $U_{пер}$. Після цього починається лавиноподібне збільшення струму через тиристор.

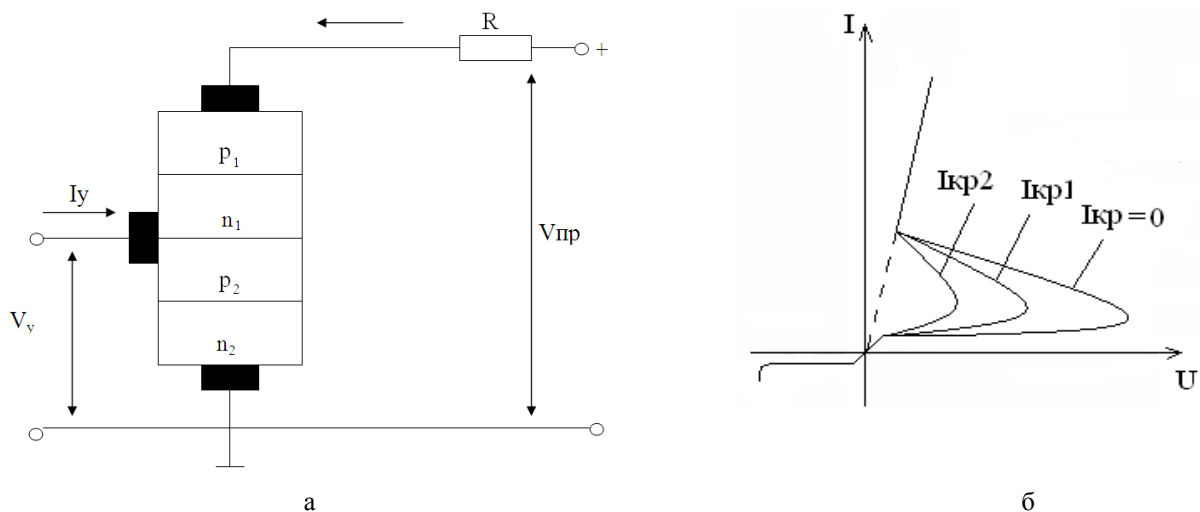

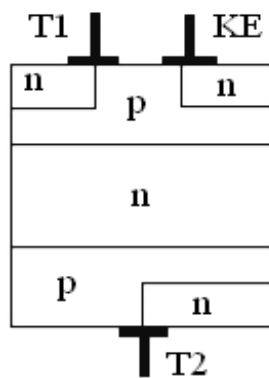
Рис. 1.8. Структурна схема (а) і вольт-амперна характеристика (б) триністора

Для зменшення напруги переключення на керуючий електрод подають напругу і струм керування що дозволяє тиристорі переключитися при меншій напрузі. Вольт-амперна характеристика для різних струмів керування показана на (рис. 1.8, б)

1.2.3 Принцип дії симістора

Симетричний тиристор (симістор або триак) має практично однакові ВАХ при різних полярностях прикладеної напруги. Симістор можна представити у вигляді двох тиристорів включених на зустріч один одному і шунтуючих один одного. Симістор можна зробити керованим, якщо з однією з областей з електропровідністю р-типу здійснити невідпрямляючий контакт з керуючим виводом.

Триак (симістор) - «двонаправлений триністор» (рис. 1.9 а). Особливістю триаків є здатність проводити струм як від анода до катода, так і в зворотному напрямі.

а

Рис. 1.9. Структура симістора

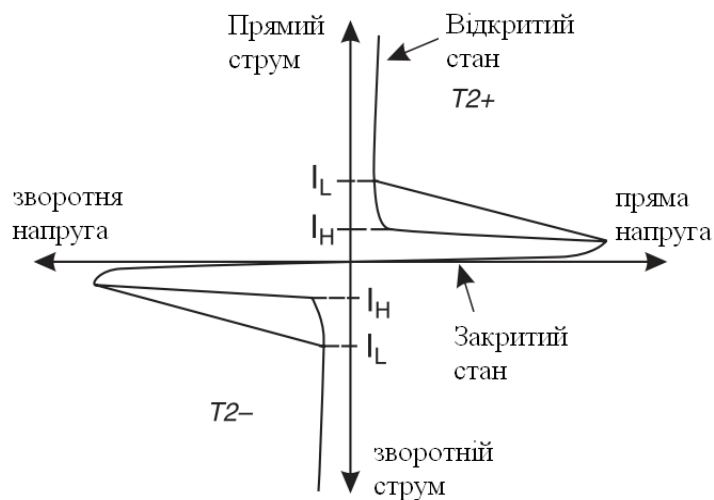

Рис. 1.10. Вольт-амперна характеристика симістора

1.4 Робочі параметри і характеристики тиристорів

Тиристори характеризуються параметрами:

1. Напруга живлення ($U_{вкл}$) - це така напруга, при якій тиристор переходить у відкритий стан.
2. Імпульсна зворотна напруга ($U_{зв..max}$) - це напруга, при якій настає електричний пробій.
3. Пряме падіння напруги на відкритому тиристорі ($U_{np} = 0,5 - 1В$).
4. Час включення - це час, протягом якого відкривається тиристор.

Сучасні тиристори виготовляють на струми від 1 мА до 10 кА; на напруги від кількох В до декількох кВ; швидкість наростання прямого струму в них досягає 10^9 А/с, напруги - 10^9 В/с, час включення складає від декількох десятих часток до декількох десятків мкс, час вимикання - від декількох одиниць до декількох сотень мкс; ККД досягає 99%.

2. Стабілітрон

Стабілітроном називається напівпровідниковий діод, напруга на якому в області електричного пробою при зворотному включенні слабо залежить від струму в заданому діапазоні і який призначений для стабілізації напруги.

Стабілітрони працюють у режимі електричного пробою. Під дією сильного поля в області *p-n*-переходу зворотний струм різко зростає при малих змінах прикладеної напруги. Цю особливість ВАХ кремнієвого діода в області пробою (рис. 2.1, *a*) використовують для стабілізації напруги, а також фіксації напруг і струмів в схемах, звідси інша назва кремнієвих стабілітронів - опорні діоди.

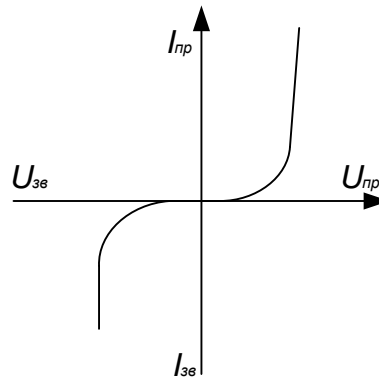

Рис. 2.1. ВАХ кремнієвого стабілітрона

Пробієм $p-n$ переходу називається явище різкого збільшення зворотного струму діода при досягненні зворотною напругою деякого критичного значення.

Розрізняють наступні види пробію: електричний (тунельний і лавинний) та тепловий.

Тунельний і лавинний пробію обумовлені фізичними процесами, що відбуваються в $p-n$ - переході в сильних електричних полях, а тепловий – процесами, обумовленими нагріванням $p-n$ - переходу при протіканні через нього зворотного струму.

Електричний пробію є оборотним і робота напівпровідникових, приладів у режимі електричного пробію допускається. Тепловий пробію є необоротним, тобто напівпровідниковий прилад після теплового пробію виходить з ладу.

Як матеріал для напівпровідникових стабілітронів використовується кремній, тому що він має більш високу температурну стабільність порівняно з германієм.

На рис. 2.2 наведена ВАХ стабілітрона. Оскільки реальна ВАХ в області пробію має деякий нахил, то напруга стабілізації залежить від струму стабілізації $I_{ст}$. Максимальний струм стабілізації $I_{ст.max}$ обмежений допустимою потужністю розсіяння P_{max} і можливістю переходу електричного пробію в тепловий, який є незворотнім.

В основному стабілітрони застосовуються для стабілізації напруги.

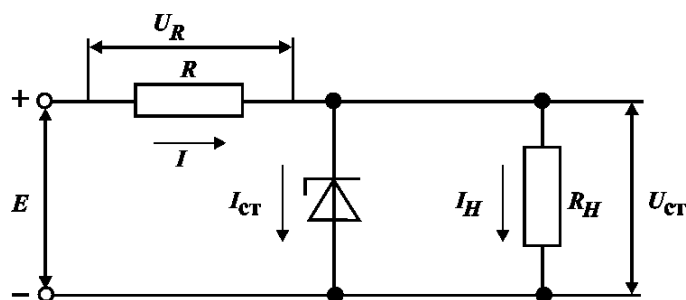

Рис. 2.2. Схема стабілізатора напруги

Для схеми, наведеної на рис. 2.2, справедливе рівняння:

$$I_{cm} = \frac{E}{R} - \frac{R + R_H}{RR_H} U_{cm}.$$

З фізичної точки зору принцип стабілізації напруги в даній схемі пояснюється наступним чином. Збільшення напруги джерела живлення на величину ΔE призводить до збільшення загального струму в ланцюзі $I = I_{CT} + I_H$. Оскільки при зміні струму, що проходить через стабілітрон, напруга на ньому залишається практично незмінною і рівною напрузі стабілізації, то змінам струму навантаження I_H можна знехтувати. Збільшення напруги джерела живлення на величину ΔE майже цілком відбудеться на обмеженому резисторі R . При зменшенні напруги джерела живлення на величину ΔE загальний струм в ланцюзі зменшується, що призводить до зменшення струму, що проходить через стабілітрон. Якщо це зменшення не вийшло за межі стабілізації, то в цьому випадку при збереженні постійної напруги на навантаженні напруга на резисторі R зменшиться на величину ΔE . Таким чином, наявність обмежувального резистора R в розглянутій найпростішій схемі стабілізатора напруги є принципово необхідною. Зміна опору навантаження при незмінній напрузі джерела живлення не призведе до зміни напруги на обмежувальному резисторі R , а викличе зміну струму, що проходить через стабілітрон.

Крім стабілізації постійної напруги, стабілітрони використовуються в стабілізаторах обмежувачами імпульсної напруги, в схемах випрямлення, в якості керованих ємностей, шумових генераторів і елементів міжкаскадних зв'язків у підсилювачах постійного струму та імпульсних пристроях.

Параметри стабілітронів

1. **Напруга стабілізації** – номінальне значення напруги на стабілітроні при заданому зворотному струмі стабілітрона в області пробою. Напруга стабілізації, приблизно, дорівнює напрузі пробою. У стабілітронах напругою стабілізації до 7 В використовується тунельний пробій, а з напругою стабілізації більше 15 В - лавинний пробій.

В даний час розроблені стабілітрони на стабілізування напруги від одиниць вольт до сотень вольт.

2. **Диференціальне динамічний опір стабілітрон** – r_{cm}

$$r_{cm} = \frac{dU_{cm}}{dI_{cm}}$$

Для тунельного пробою диференційна провідність p - n переходу

$$r_{cmT} = B \frac{U_{cm}}{I_{cm}},$$

де B – коефіцієнт, що враховує властивості матеріалу.

Для лавинного пробою:

$$r_{cm \text{ Л}} = \frac{U_{cm}}{n \cdot MI_{cm}}$$

Величина диференційного опору залежить від напруги стабілізації. Мінімальне значення спостерігається у діодів з напругою стабілізації 7 .. 10 В. Це пояснюється тим, що в цій області діють обидва механізми пробою. При переході в область лавинного пробою, тобто при збільшенні, і в область тунельного пробою, тобто при зменшенні, диференційна провідність різко зростає). r_{cm} зменшується з ростом струму стабілітрона. Чим менше r_{cm} , тим вище ступінь стабілізації напруги.

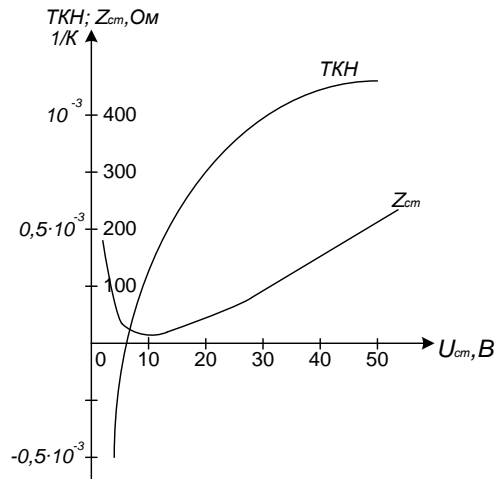

Рис.2.3. Характер залежності температурного коефіцієнта напруги стабілізації (ТКН) і динамічного опору від напруги стабілізації стабілітронів

3. **Опір постійному струму** $R_{cm} = \frac{U_{cm}}{I_{cm}}$ характеризує втрати в діоді у даній робочій точці.

4. **Критерій (коефіцієнт) якості стабілітрона Q** – відношення статичного опору до диференційного при даному струмі стабілізації:

$$Q = \frac{R_{cm}}{r_{cm}} = \frac{dI_{cm}}{dU_{cm}} \cdot \frac{U_{cm}}{I_{cm}}$$

Критерій якості на відміну від диференціального опору характеризує не просто нахил ВАХ, а і його відношення до величини напруги стабілізації.

Так як максимальним змінам струму повинні відповідати мінімальні зміни напруги, то величина Q для хороших стабілітронів повинна бути як можна більше. Для сучасних стабілітронів Q лежать у межах 20.. 100.

5. **Температурний коефіцієнт напруги стабілізації - ТКН** – показує зміну напруги стабілізації від температури.

$$TKH = \frac{1}{U_{cm}} \cdot \frac{dU_{cm}}{dT} \cdot 100\%$$

Залежно від виду пробою стабілітрона ТКН може бути позитивним або негативним. Якщо пробій тунельний, то ТКН негативний, а якщо пробій лавинний, то ТКН позитивний. Характер зміни ТКН для стабілітронів з

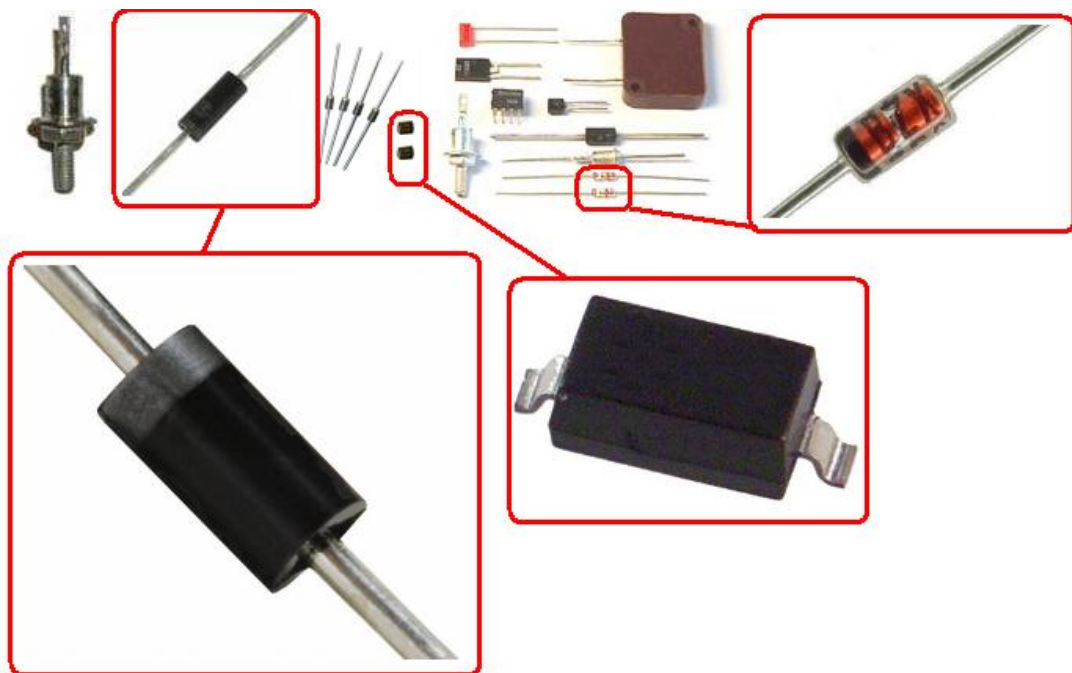
різною напругою пробою показаний на рис.2.3. Для зменшення ТКН використовується послідовне включення двох або декількох стабілітронів з ТКН з різним знаком. При позитивному ТКН послідовно зі стабілітронів можна включати $p-n$ перехід в прямому напрямку. Такий спосіб компенсації використовується в прецизійних стабілітронах. У цих стабілітронах послідовно з основним $p-n$ переходом у прямому напрямку включено два компенсуючих переходи. Прецизійні стабілітрони використовуються як еталонні джерела напруги (нормальних елементів) II класу. Такі стабілітрони мають ТКН $0,01\%$ / град, у той час як у звичайних він становить $0,05 - 0,09\%$ / град.

6. Мінімальний ($I_{cm\min}$) і максимальний ($I_{cm\max}$) струми стабілізації.

Мінімальний струм стабілізації обмежується шумами стабілітрону. При малих струмах пробій носить нестійкий характер, і ефективна напруга шумів на стабілітроні досягає декількох сотень мікрвольт. З ростом струму пробій переходить у стійкий стан і шуми зменшуються.

Максимальний струм стабілізації обмежується допустимою потужністю розсіювання стабілітрона. У сучасних стабілітронів він становить від десятків міліампер до десятків ампер.

Напівпровідникові стабілітрони крім основного призначення в даний час знаходять широке застосування для обмеження постійної та імпульсної напруги, в якості елементів міжкаскадного зв'язку в електронних схемах, як керовані ємності, шумові генератори і т.д.

ДЯКУЮ ЗА УВАГУ!

